

Iurie Colesnic

BASARABIA NECUNOSCUTĂ

Ediție în trei volume

III

CARTIER

Respect pentru oameni și cărți

<i>Lecția basarabească sau o altfel de istorie</i>	9
Constantin Stere , un demiurg al politicii românești	11
Ion Codreanu , un țăran de care Basarabia de astăzi are nevoie	113
Dimitrie Balaur... un preot, un scriitor, un umanist	131
Alexandru Baltaga	157
Nicolae Bosie-Codreanu	171
Gavriil Buciușanu... o biografie demnă de pana lui Shakespeare	179
Emanoil Catelly	197
Dionisie Erhan sau Viața ca o luptă... ..	213
Anastasia Dicescu	229
Vasile Țanțu – omul care a organizat Sfatul Țării	245
Gheorghe Bezviconi... ultimul romantic al istoriei basarabene	251
Eugenia Crușevan – prima femeie-avocat din Basarabia	275
Gherman Pântea – un primar de Chișinău care a fost și primarul Odesei	283

Ostap Negovschi	387
Vladimir Gheorghian a fost cel mai iubit membru din numeroasa familie a Gheorghienilor	403
Samson Flexor – un sorocean, cel mai mare promotor al artei abstracte în Brazilia	417
Valeriu Gafencu	427
Iulia von Gheiking – un pedagog desăvârșit	447
Gheorghe Curinschi-Vorona	455
Lotis Dolenga , poeta de la Brătușeni	469
Victor Adiasevici – ultimul enciclopedist basarabean	475
Pavel Kuzminski... Și iată cum din „ruso-român” m-am transformat în Român, ieșind cu obrazul curat dintr-un conflict îndelungat și chinuit	489
Lewis Milestone (Lev Milștein) ... basarabeanul care a obținut două premii Oscar	511
<i>Indice de nume</i>	516

Lecția basarabeană sau o altfel de istorie

CHIAR ȘI POPOARELE MICI au Istorie mare.

Paradoxal, dintr-un sentiment de fals patriotism, istoria civilizațiilor e concepută pe același calapod în care principalele izbânzi ale popoarelor sunt bătăliile și războaiele.

Pe când superbe realizări culturale sunt plasate pe planul doi.

Adică, cruzimea și barbarismul ar fi mai importante decât piramidele egiptene sau grădinile Semiramidei etc.

De aici și formarea generațiilor educate în spirit războinic, obișnuite să se remarce prin forță, confruntări, agresivitate și alte acte de cruzime.

Războaiele ar trebui măsurate nu prin victorii, ci prin numărul de victime pe care le-au făcut.

Victoria unei națiuni asupra altei națiuni nu este decât o mare înfrângere a civilizației, care mai bine de două mii de ani propovăduiește dragostea omului pentru om, dar, în realitate, se entuziasmează de victoriile în războaiele fratricide...

Istoria trebuie rescrisă prin prisma marilor realizări culturale, e necesar să formăm o altă paradigmă a istoriei, care ar genera o altă morală, o altă conștiință, o altă valoare a vieții umane și, prin urmare, o altă valență a civilizației noastre.

Și numai atunci va fi descoperită minunea că și popoarele mici au Istorie mare...

CONSTANTIN STERE, un demiurg al politicii românești

Nicio picătură de energie morală nu se pierde în univers.

Kant

*Da, dlor deputați, pot să fiu un învins, dar nu-mi plec capul...
Ca orice om, am păcatele și greșelile mele. Dar când îmi examinez conștiința
și îmi scrutez intențiunile și când mă gândesc la șirul lung de jertfe și de lupte,
la toate umilințele și suferințele care mi-au fost să le trăiesc în cei 35 de ani,
încadrați între temnița rusească din Chișinău și pușcăria românească din Văcărești, –
nu mi-i rușine de trecutul meu și nu mă căiesc!...
Și dacă îmi este îngăduit să am o ambiție, dlor deputați,
eu aș dori ca pe mormântul meu să fie așezate
alături, ca simbol al credinței către același ideal,
două pietre – una românească și una rusească –
luate din zidurile pușcăriilor mele...*

Constantin Stere

Constantin Stere

Mă întreb: cum se produce, la acest început de mileniu III, miracolul revenirii în atenția publică a celui mai mare politician și prozator pe care l-a dat Basarabia la începutul secolului XX, Constantin Stere?

În „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia” (Chișinău, 1997, pag. 107), academicianul Mihai Cimpoi remarcă:

„Din erupțiile vulcanice ale spiritului, din elanurile sufletești titaniene ce au ca țintă Necunoscutul sau Absolutul, din ebuliția intelectuală alimentată de temperaturile înalte ale trăirilor la limită, din suflul eroic al aspirațiilor se plămăduiește figura monumentală a lui Constantin Stere, basarabeanul înstrăinat, mântuit, după ce a cunoscut neantul dezrădăci-

nării, prin revenirea în albia românismului. Contemporanii, uluiți de proporțiile gigantice ale personalității sale, au încercat să-i surprindă și să-i înțeleagă însușețirea cu
Readevărat zeiască! oameni și cărți

Știm prea bine că ideile politice se învechesc cel mai ușor, iar, pe de altă parte, revenirea lor demonstrează că se învechesc doar ideile superficiale, tezele esențiale rămân eterne.

Această necesitate a revenirii este dictată de lipsa în politica actuală de la noi a unei personalități de calibrul lui, a unui om capabil să întrunească mai multe calități excepționale: un foarte bun orator, un mare doctrinar, un fin scriitor și un om de înaltă ținută morală.

În lunile mai și iunie ale anului 1979 am avut ocazia să călătoresc prin Siberia de Vest și Centrală; am străbătut orașele Tomsk, Perm,

Omsk, Tiumen, Minusinsk..., încheindu-mi călătoria la aeroportul din Krasnoiarsk. Am mers pe jos, cu trenul, cu vaporul, am vizitat muzee, am întâlnit români basarabeni deportați în 1937, am întâlnit deportați din 1949 și am întâlnit tineri care au plecat de acasă ca să câștige bani la construcțiile comsomoliste de șoc. A fost o descoperire a Siberiei care numai în două luni de zile trece de la frig la vară cu toată vegetația înflorită aproape simultan, cu pomușoare coapte în două săptămâni de zile, cu râuri tumultuoase cu apă rece ca gheața, dar străvezie ca sticla, și-n care, ca-ntr-un acvariu uriaș, poți urmări cum înoată peștii. Acea călătorie m-a impresionat mult, dar am simțit că îmi lipsește un reper, un accent principal. Scopul acelei peregrinări ar fi trebuit să fie descoperirea unei personalități, dar ea

Gimnazistul Constantin Stere

Constantin Stere, elev la gimnaziu

nu era pomenită nici în Muzeul „V.I. Lenin” de la Șușenskoe, nici în Muzeul de Istorie de la Krasnoiarsk, nici în alte locuri. De fapt, nici nu puteam să-l descopăr atunci, fiindcă numele lui îmi era cunoscut doar din auzite. Marea revelație, descoperirea lui C. Stere, a venit mai târziu, în 1988, odată cu primele publicații despre el, apărute în revista *Nistru*. Cine știe, dacă aș fi cunoscut biografia lui Stere, dacă i-aș fi citit romanul *În preajma revoluției*, poate și epopeea mea siberiană ar fi avut un alt conținut. Proiectată pe propria mea experiență, povestea lui C. Stere mi se pare una fantastică, dar, în vremurile lui de exil și de aspirare țaristă, a fost o implacabilă realitate.

Conștiința și morala mai multor generații de intelectuali ruși s-a cristalizat, s-a purificat prin marea jertfă plătită Siberiei...

Perceperea și descoperirea unei personalități poate surveni pe două căi. Una – grăbită, concentrată la maximum într-un curriculum, și alta – detaliată și extinsă ca o mărturisire în fața unui duhovnic, când ai certa încredere că el te înțelege, că este pătruns de emoțiile și zbuciumările tale, că el, se prea poate, îți va ierta chiar acele erori pe care nici propria ta conștiință nu le poate trece cu vederea.

Pentru cei care preferă prima cale este suficientă o astfel de prezentare, pe care am inclus-o în enciclopedia „Sfatul Țării”, cu anumite precizări ulterioare:

Constantin Stere în timpul detenției din Siberia

Constantin Stere, rector al Universității din Iași (1913-1916)

„STERE, Constantin (1.VI.1865, s. Horodiște, Soroca – 26.VI.1936, Bucov, Ploiești, înmormântat la București).

Resp. Român basarabean. Mandat validat de la 27.III.1918 până la 25.XI.1918.

A fost ales deputat în Sfatul Țării în afara schemei, în ședința plenară din 27 martie 1918, în mod unanim.

A fost președinte al Sfatului Țării de la 2.IV.1918 până la 25.XI.1918.

Încă de pe timpul când era elev la Gimnaziul nr. 1 de Băieți din Chișinău, se încadrează în mișcarea narodnicistă din Rusia. Arestat la Chișinău, în 1884, pentru activitate revoluționară, este judecat și întemnițat în diferite închisori din Siberia (1886-1892).

După eliberare (1892), vine în România, stabilizează-se la Iași, unde urmează cursurile la Facultatea de Drept, ajungând ulterior profesor universitar de drept constituțional și rector al Universității ieșene.

După articolele sporadice de critică literară, reunite în volumul *În literatură* (1921), lansează romanul-fluviu *În preajma revoluției* (8 volume, 1932-1936), care este un amalgam de imaginație literară, de sinteză politică și autobiografie romanțată.

Consolidându-și pozițiile în societatea românească (profesor universitar, rector, deputat liberal în Parlamentul României), C.S. nu uită de Basarabia ocupată, se deplasează la Chișinău, îndeosebi în anii 1905-1906, când este avocat în „procesul Kalmuțki”.

Vine la Chișinău de nenumărate ori în 1918, când contribuie la pregătirea și proclamarea Unirii, continuând și mai apoi să facă naveta Bucov – Chișinău, pentru a-și vizita membrii primei sale familii – feciorul său mai mare, Roman, își construiește (pe la 1930) o casă (actualmente casa cu nr. 2 de pe str. Al. Plămădeală). Rolul său în ședința istorică din 27 martie 1918 este deosebit. Cuvântarea sa, bine chibzuită și rostită

Constantin Stere pe când se afla la Cîrîpcău

Constantin Stere în închisoarea din Tobolsk

cu haru-i oratoric caracteristic, autoritatea de luptător convins împotriva țarismului au jucat un rol hotărâtor în momentul votării. Și mai târziu, personalitatea sa a adunat sub drapelul politic multe nume notorii din Basarabia, iar în anul când a fost învinuit de trădare politică și colaborare cu germanii, alegătorii din județul Sorocea i-au acordat toată încrederea, alegându-l deputat cu o majoritate covârșitoare de voturi.

A fondat publicațiile: *Viața Românească* (Iași, martie, 1906 – iunie, 1916), *Basarabia* (Chișinău, 1906-1907), *Lumina* (București, 1.IX.1917-12/25.XI.1918) ș.a.

Inițial colaborează la publicațiile: *Evenimentul*, *Evenimentul literar*, *Adevărul*, *Viața Românească* ș.a., semnând articolele cu diverse nume literare: Șt. Bârză, S. Cerepcoveanu, Codreanu, Nistoreanu, C. Nistrul, C. Stupu, Un observator ipohondric, C. Șărcăleanu ș.a.

În 1906 fondează, împreună cu Paul Bujor, revista *Viața Românească* și, prin intermediul lui Emanuil Gavrilă și Ion Pelivan, reușește să pună bazele primului ziar de limbă română din ținut, *Basarabia* (1906).

Este curios faptul că ziarul *Lumina* avea scris pe frontispiciu: „ziar românesc independent”, cotidian apărut sub direcția lui C. Stere și la care au colaborat: D.D. Pătrășcanu, G. Topîrceanu, Liviu Rebreanu, Barbu Nemțeanu ș.a.”

Opera:

Evoluția personalității și noțiunea de persoană în drept. Iași, 1897;

Introducere în studiul dreptului constituțional, partea I. Iași, *Dacia*, 1903;

Drept constituțional. Iași, 1911;

În voia valurilor. Icoane din Siberia. București, Steinberg, f.a. (semnat C. Nistru);

Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive. București, Steinberg, f.a.;

România și războiul european. Iași, 1915 (extras);

Politica externă a României. Cuvântările rostită în ședințele din 15, 16 și 17 decembrie 1915 ale Camerei Deputaților, de P.P. Carp și C. Stere. Iași, *Viața Românească*, 1915;

Discursul lui Take Ionescu. Studiu critic. Iași, 1916 (Extras);

Marele război și politica României. București, *Lumina*, 1918;

În literatură. Iași, *Viața Românească*, 1921;

Un caz de conștiință. București, *Viața Românească*, 1921;

Naționalizarea industriei de petrol. București, 1921;

Anteproiect de constituție întocmit de Secția de studii a Partidului Țărănesc, cu o expunere de motive. București, 1922;

Partidul Țărănesc din Basarabia. Iași, 1922;

Documentări și lămuriri politice. Preludii: Partidul Național-Țărănesc și „cazul Stere”. București, *Adevărul*, 1930;

În preajma revoluției. I. Prolog: Smaragda Theodorovna. București, *Adevărul*, 1932;

În preajma revoluției. II. Copilăria și adolescența lui Vania Răutu. București, *Adevărul*, 1932;

În preajma revoluției. III. Lutul. București, *Adevărul*, 1932;

În preajma revoluției. IV. Hotarul. București, *Adevărul*, 1933;

În preajma revoluției. V. Nostalgii. București, *Adevărul*, 1934;

În preajma revoluției. VI. Ciubărești. București, *Adevărul*, 1935;

În preajma revoluției. VII. În ajun. București, *Adevărul*, 1935;

În preajma revoluției. VIII. Uraganul. București, *Adevărul*, 1936;

Scrieri, ed. îngr., studiu introd. și note de Z. Ornea. București, *Minerva*, 1979;

Preludiu. Pagini de presă (Schife literare, povestiri și articole), ed. îngr. V. Badiu. Chișinău, *Literatura artistică*, 1989 (cu caractere chirilice);

În preajma revoluției, 1-4, introd. V. Badiu. Chișinău, *Hyperion*, 1990, 1991;

În preajma revoluției, 1-3, Z. Ornea. București, Cartea românească, 1991;

În viață, în literatură. Chișinău, Hyperion, 1991;
Singur împotriva tuturor. Chișinău, Cartier, 1997;
Victoria unui înfrânt. Chișinău, Cartier, 1997;
Documentări politice. Chișinău, Museum, 2002.

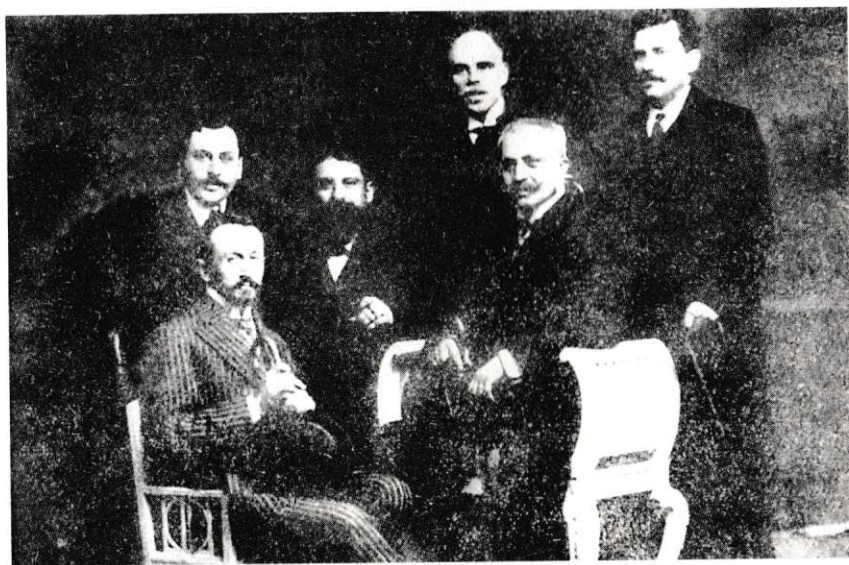
Alții însă vor căuta mult, vor rătăci îndelung prin labirintul biografiei lui Constantin Stere dorind să găsească detaliile-cheie. Personalitate polivalentă: filozof, jurist, scriitor, publicist, memorialist, om politic, el păstrează pentru fiecare dintre cei interesați fațeta cuvenită, portretul dorit, atât doar că se cere o anumită doză de răbdare pentru a potrivi bine detaliile acelui mozaic din care, la un moment dat, se va forma chipul râvnit.

MEANDRE BIOGRAFICE

Obârșia

Nu cred că este o simplă coincidență faptul că Horodiștea din județul Soroca a dat doi romancieri de talie europeană. Punctul lor de pornire a fost același, dar forjarea caracterului lor a fost diferită. Stere s-a format ca intelectual într-un mediu revoluționar rus și s-a realizat ca personalitate proeminentă în România, reușind să-și vadă idealul vieții realizat – Basarabia eliberată de sub jugul Imperiului țarist.

Ion Druță s-a format într-un mediu basarabean inoculat cu accente sovietice, dar marea realizare a reușit s-o facă la Moscova și impunerea lui pe plan european s-a făcut tot de acolo.

Autori de la *Viața Românească*: Al. Brătescu-Voinești, Iancu Botez, G.G. Mărzescu, C. Stere, C.B. Penescu (fost primar al Iașilor și director al Teatrului Național din Iași), Paul Anghel (cca 1908-1909)

Ceea ce este comun pentru ambele personalități, pentru ambii romancieri, rămâne aceeași palmă de pământ, cuprinsă între Prut și Nistru, numită Basarabia. Pentru destinul ei, aceste două personalități au avut și au variante diferite în vederea realizării viitorului...

Arborele genealogic

Informațiile despre neamul Stere nu sunt prea bogate. În cartea lui Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, scrie:

„Stere. Greci, unul Aleco Steri, ce-și zice acum Steriade, au venit cu Mihai-Vodă Șuțu, la 1819, terzibaș domnesc, adică croitor. Ducându-să, Șuțu cu volintirii lui, croitorul acesta, după liniștirea revoluției, s-au înturnat din Basarabia și s-au apucat de meșteșugul său, pe la 1826. Apucându-să vestierii lordachi Roznovanu de zidirea palaturilor ce sunt acum a visteri-

cului Neculai Roznovanu, pe acesta l-au tocmit pristav asupra lucrării aceea, după găsierea căreia, ieșind aga Vasile Bosie care era vătav, l-au pus pe el vătav de curte. Pe la 1829, surgunând ocărnuirea rusească pe visteriicul Roznovanu și pe mitropolitul Grigore a Țării Românești în Rusia, la Tiraspol, unde zăbovind un an mai bine, grecul acesta au rămas în curte, încă sub privegherea postelnicului Dimitrachi Danu, carele era plenipotent a toată casa și averea Roznovanului. Dar grecul, ca grec, tot au ciupit mult și în lipsa boierilor de acasă el deschiseseră partidă de cărți cu postelnicul Danu, cu vornicul Alecsandri, cu spatariul Neculai Teodor și alții, cu care legând prieteșug, au mijlocit prin acia, mai ales că Alecsandri era și deputat a Adunării Obștești și mădular comisiei ce au fost rânduită spre cercetarea boierilor făcute cu petace de Ioan-Vodă; și l-au trecut în condica boierilor cu rangul de căminar, făcut de Ioan Vodă fără să fi fost, și-au rămas bun căminar grecoteiul; pe la 1833 l-au dat Roznovanu afară de vitejie, dovedindu-l cu multe furături; un

Stâlpii revistei *Viața Românească*: I. Botez, C. Stere și G. Ibrăileanu

fecior a lui au intrat în miliție și s-au făcut ofițer, altul, Costachi, au căpătat rangul de stolnic de la domnul Mihai, o fată au luat-o aga Costachi Grigoraș, după ce s-au despărțit de fata postelnicului Baldovici. Mai este un Mihalachi Stere, grec venit pe la 1830, și lipindu-să de vornicul Lascar Pașcanu l-au făcut vechil la moșiile sale de la ținutul Eșii și l-au făcut căminar: că nici un moldovan fără milă de locuitori și în tot felul a-i munci n-au găsit să-i placă ca cațanonul acesta”.

Această informație sumară s-ar părea că este numai tangențială cu biografia lui Constantin Stere, dacă la Arhiva Națională a R.M. nu s-ar păstra un dosar (Fond 88, reg. 1, dosar 620), deschis în 1832 și încheiat în 1896, întru recunoașterea nobleței neamului Stere. În re-

vista *Basarabia* (1991, nr. 12) istoricul Gheorghe D. Tulbure a publicat o parte din aceste documente, completându-le cu altele găsite în dosarele jandarmeriei ruse.

Din aceste documente reiese clar că în acel moment frații Stere, tatăl și unchiul lui Constantin, nu dețineau proprietăți în Basarabia, dar îmbogățirea lor s-a făcut treptat, pe baza unor arendări reușite de moșii. Bunicul lui C. Stere, Ștefan Stere, în ierarhia boierească moldovenească, era trecut paharnic, iar fiii acestuia erau căminari. La 14 decembrie 1832 Mihalachi (în etate de 30 de ani), Ștefănachi (în etate de 25 de ani), Costache (în etate de

Redacția revistei *Viața Românească*.

Rândul I (jos, de la stânga la dreapta): Gh. Kernbach, dr. N. Quinezu.

Rândul II (mijloc): G. Ibrăileanu, C. Stere, Izabela Sadoveanu, George Diamandy, M. Sadoveanu, N. Chilimoglu. Rândul III (sus): Ioan Botez, Octav Botez, Constantin Botez, C.B. Penescu, Mihail Carp, Mihai Jacotă, G. Pascu, I. Lobel, P. Bogdan și Mihail Pastia